

AZ ELŐBESZÉD ÉS A VANITATUM VANITAS

A két mű egy időben készült. Összetartozásukat a filológiai tényeken túl is mindenkor regisztrálta a szakirodalom, de a prózai írás sajátosságait elsősorban a vers nézőpontjából mérlegelték, s néhány kivételtől eltekintve inkább utalásokban, összegezekben, mint részletes elemzésben. A két alkotás kontextusában ezúttal főként az *Előbeszéd* tanulságait vizsgálom, kitekintve Kölcsey alkotói problémáinak világára. – Rögzítsük először a dátumokat. A *Vanitatum vanitas* elejét Szemere 1823 februárjában látta;¹ április közepén Kölcsey azt írja barátjának, hogy a vers készülőfélben van; májusban több írást küld neki, s bár cím szerint nem említi, köztük lehet a költemény;² októberben Bay György már felolvasásáról, hatásáról számol be.³ Kölcsey versei 1832-es kiadásában a *Vanitatum vanitashoz* a *Februar. April. 1823.* keltezését írta. – Az *Előbeszédre* először 1823. április 6-án írott levele utal, nagy valószínűséggel ez volt az a „gúnyoló darab”, melyet küldendő „apróságai” között említ;⁴ április közepén már a kész, átírt művet küldi Szemerének: „Ezt úgy dolgoztam újra, hogy ne humoristicus, de iróniás darab, s valóságos szatíra legyen.”⁵ Az írás kezdésének dátumát azonban sem itt, sem másutt nem jelzi. Egyértelmű viszont, hogy az *Előbeszéd* előbb volt készen, mint a vers: az idézett, április közepén küldött levélben ez áll: „Készülő félben van a *Vanitatum vanitas*”, s ugyanitt: „Veszed az *Előbeszédet*”, ez utóbbit kiadásra kész állapotban: „Ha a darabot méltónak találod a felvételre...”

Az alkotói problémák szempontjából megvilágító érvényű, ha a hónapok egyeztetése után a közös évszám, 1823 tanulságait vesszük számba. „Én erősen férfiúi makacssággal feltettem magamban, hogy mindennemű környülmények közt, polgári és literátori bajokban nyugodt lélekkel fogom a pályát futni, melyre fellépendő leszek.”⁶ A szakirodalom

¹ KÖLCSEY Ferenc *Összes művei*, I–III, s. a. r. SZAUDER Józsefné, SZAUDER József, Bp., 1960 (a továbbiakban: KFÖM), III, 513. A kritikai kiadás szerint Kölcsey február elején kezdte írni a verset: KÖLCSEY Ferenc, *Versek és versfordítások*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., 2001 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái, a továbbiakban: KFMM), 802.

² KFÖM, III, 291, 293; KFMM, 802.

³ CSORBA Sándor, *Bay György levelei Kölcsey Ferenchez = Remény és emlékezet: Tanulmányok Kölcsey Ferencről*, szerk. TAXNER TÓTH Ernő, G. MERVA Mária, Bp.–Fehérgyarmat, 1990, 109.

⁴ KFÖM, III, 276.

⁵ KFÖM, III, 291.

⁶ KFÖM, III, 280.

1823-at az újrakezdés évének, egy különösen tevékeny kor, pályaszakasz kezdetének, a munkakedv felerősödése idejének tartja.⁷ Sokirányú tevékenység, fokozott aktivitás észlelhető ekkor pályáján: folyóirat tervezése Szemerével, az Iliász-per kezdete, alapos filozófiai, elméleti tanulmányok, több vers, többféle műfajban, új hangnemek keresésével (románcok, népdal-próbálkozások, filozófiai költemény, vallomások líra, irónia és pátosz felváltva vagy együttesen). Aktivitása azonban azzal együtt jellemző, hogy ekkorra mélyülnek el nála filozófiai útkeresésének tanulságai, válságai, amelyek észlelhetőek mind az *Előbeszéd*, mind a *Vanitatum vanitas* alkotói világában. Szauder József alapvető tanulmányaiban írta le Kölcsey világnézeti útkeresését. A görög filozófia, majd a francia materializmus, s főként d'Holbach tanulmányozása során mély kétely ébredt benne az érzékelésből származó ismeretek érvényessége iránt. Bizonytalannak tűnt számára az anyagi meghatározottság kauzalitása, határai a világ létében és működésében, s még inkább kérdéses volt ezen az alapon a gondolkodás, a lelki tevékenység megismerhetősége. Főként ez utóbbi problémakör indíttatására fordult az idealizmus, Kant tanai felé. Ám e tanulmányok sem adtak megnyugvást, s végül mindkét irány a kételyt erősítette benne. Mert míg a materialista tanok nem nyújtottak magyarázatot a teljes emberi (testi, lelki) lét és funkciók működésére, a kanti nézetekben a szubjektív meghatározottság, annak szélsőségei, változékonysága, kiszámíthatatlansága töltötte el bizonytalansággal az erkölcs, a vallás, a gondolkodás, az érzelmek magyarázatában.⁸ A kételkedés erős intellektusa (s egyéb adottságok) indíttatására alkati tulajdonság nála, végigkíséri egész pályáját. Újra meg újra meg kell küzdenie kételyeivel a maga számára elfogadható igazságokért, filozófiai, esztétikai nézetekért, írói és politikai tevékenységeiben a morálisan vállalható magatartásért. 1823-ban több tényező, forrás is erősíti szkepszisét. A literátori problémákról épp az *Előbeszéd*ben látunk majd beszámolót; elméleti kételyei háttéréhez Borbély Szilárd kutatásai tártak fel új adalékokat, jelesen Kölcsey Herder-olvasmányaiban. A historizmus – olvassuk itt – eleve a relativitás erősítője: Herder nem ismer el általános törvényeket, a történelem tényeit egységükben vizsgálja, s csupán „megjelenésének aktualitása által dönthető el, hogy jó vagy rossz”; s Kölcsey megtalálta Herdernél a *Vanitatum vanitas* szereplőinek példatárát is, ambivalens megítélésükkel együtt (így Nagy Sándort, Catót, Szókratészt, Démoszthenészt, Xenophónt, Pheidiaszt, Pindarost).⁹ Az elméleti forrásokból is megerősödött szkepszis és legyőzésének küzdelme mindvégig megmaradt gondolkozásában, vizsgálódásaiban. E beállítottság azonban éppen nem kisebbítette elszántságát, hanem inkább ezzel együtt élt benne erősen a hasznos élet, a

⁷ LUKÁCSY Sándor, *Kölcsey: Vanitatum vanitas = Remény és emlékezet, i. m.*, 39; ROHONYI Zoltán, *Kölcsey Ferenc életműve*, Kolozsvár-Napoca, 1975, 92; TAXNER TÓTH Ernő, *Kölcsey és a magyar világ*, Bp., 1992, 163; BORBÉLY Szilárd, *A Vanitatum vanitas szövegvilágáról*, Fehérgyarmat, 1995 (A Kölcsey Társaság Füzetei, 7), 14; HORVÁTH Károly, *A Hymnus és a Vanitatum vanitas = Válogatás a XX. század Hymnus-értelmezéseiből*, Fehérgyarmat, 1997 (A Kölcsey Társaság Füzetei, 9), 89; SZAUDER József, *Kölcsey Ferenc*, Bp., 1955, 95.

⁸ SZAUDER József, *Kölcsey, Kant és a görög filozófia = Sz. J., A romantika útján*, Bp., 1961, 163–207; Uő., *Kölcsey világnézeti válsága az ifjúkori jegyzőkönyvek tükrében = Sz. J., Az estve és Az álom: Felvilágosodás és klasszicizmus*, Bp., 1970, 308–346.

⁹ BORBÉLY, *i. m.*, 123–128.

társadalmi tett, a kultúra-formálás igénye; arra gondolhatunk, hogy a kettősségből (ez idő tájt különösen) szinte szükségszerűen következett a szembenézés, a tisztázás posztulátuma.

Az ismeretelméleti kételyekből, az anyagi, szellemi lét bizonytalanságából, változékonyságából fakadt a személyiség, az alkotói lét válsága.¹⁰ Nyilvánvaló, hogy létezése megfoghatatlan kritériumai és az ugyanakkor vállalt tevékeny életpálya ambivalenciái alapján nem alakíthat ki egyértelmű írói magatartást. A bizonytalanság vállalása Kölcseynél többféle, összetett megoldásokban észlelhető – nevezzük előzetesen a távolítás technikáinak, különféle módozatainak. Onder Csaba a modern irodalomelmélet, s főként Derrida alapján meggyőzően elemzi az *Előbeszéd*ben a nem-identifikus szerző és megnyilatkozása variációit. A magánszemély leválasztásáról, a folytonos reflektáltságról, a szerző fikcionalitásáról, a paratextusokban megsokszorozott alany megfoghatatlanságáról, öniróniájáról beszél.¹¹ A távolítás egyik változata, hogy Kölcsey szerepek mögé rejtezik, átláthatóságát, szerep és szerző(k) azonosíthatóságát, mondanivalója vállaltságát olvasóira bizza. A szerepjátszás, a szerepek játéka több költői és prózai alkotására jellemző; vizsgált műveinken kívül csupán példaként említjük az 1820-as évekből a *Hymnust*, az *Endymiont*, a *Balassát*, a *Mohácsot*.

A *Vanitatum vanitas*ban a bibliai, prófétai személybe helyezkedést többféleképpen magyarázták – többféle értelmezését maga az alkotás hívja ki. Szauder József a tárgyiasítás nélkülözhetetlen technikájának tartja, szerinte „csak így meri a költő átadni magát a kedélyhullámnak is, az érzelmi extrémumok összecsapásának.”¹² Csetri Lajos szerint tévedés „salamoni álarcról beszélni, a bibliai idézés itt csupán citátum, mely a maga bölcsességét, mondanivalója helyességét, súlyát hivatott erősíteni.”¹³ Dávidházi Péter azt írja, hogy a költő ironikus fenntartásokkal vállalja át a „vagyott és félt” salamoni tanításokat.¹⁴ Magam is hasonló álláspontonról indulok ki. Mind a versben, mind az *Előbeszéd*ben a szerepvállalás elbizonytalanító fogásait látom; a szerep-szerepek, a beszélő-beszélők azonosíthatósága korántsem egyértelmű minden mozzanatban. Talán a két mű diskurzusának hasonlóságából és különféleségeiből levonhatunk néhány, a többértelműséget, a problémákat közelebről megvilágító tanulságot.

Mindenekelőtt szembetűnő a hasonlóság: mindkét mű diskurzusára jellemző az ironikus távoltartás, a többféle szerepben is állandó, kíméletlen ítélkezés, a bíráló magatartás. A *Vanitatum vanitas*ban ez szigorú, retorikai szerkesztettségben épül fel:¹⁵ a megszólító, tárgymegjelölő kezdést az argumentáció sorozata követi, hogy aztán eljusson az általános érvényű, kettős tanulsáig. Ez ugyanis egyrészt morális, a mindenki számára vállalható,

¹⁰ NÉMETH G. Béla, *Az önmegszólító verstípusról = 7 kísérlet: A kései József Attiláról*, Bp., 1982, 107, 109.

¹¹ ONDER Csaba, *Retorika és irónia: Az Előbeszéd Kölcsey kritikai beszédmódjában*, Alföld, 1991/1, 54–59.

¹² SZAUDER József, *Kölcsey Vanitatum vanitas-a = Sz. J., Az estve és Az álom, i. m.*, 441.

¹³ CSETRI Lajos, *A Vanitatum vanitas értelmezéséhez = „A mag kikél”*: *Előadások Kölcsey Ferenc születésének 200. évfordulóján*, szerk. TAXNER TÓTH Ernő, Bp.–Fehérgyarmat, 1990, 54–55.

¹⁴ DÁVIDHÁZI Péter, *A kitagadástól az irodalmi kánonig: A Vanitatum vanitas és a magyar kritika = D. P., Per passivam resistentiam: Változatok a hatalom és írás témájára*, Bp., 1998, 146.

¹⁵ BORBÉLY, i. m., 26–30.

sőt, vállalandó magatartásra int („Bölcs az, mindent ki megvet”, „Légy mint szikla rendületlen, Tompa, nyugodt, éreztelen”); másrészt filozófiai, az ismeretelméleti relativitásból levont törvény (mozgás és nyugalom, fény és árny, „vándor szerencse” „Sem nem rossz az, sem nem jó, Mind csak híjába való!”). A diskurzus a retorikai keretnek megfelelően emelkedett, a versbeszédhez illően metaforikus és szentenciózus,¹⁶ a befejezés az erős parancsolás modalitásával hangzik. Ám ez csak egyik rétege. A bizonyítás, a példák az értékek világának teljességét érzékeltetik, valamennyit ironikusan túlzott minősítéssel, ismétlésük az erősítés funkciójával hat. E szélső határokig vitt lefokozás azonban már gyanút kelt a beszélő-beszélők igaza iránt, s kételyt ébreszt a befogadóban mind a bizonyító példák, mind a belőlük levont igazság és tanítás egyértelműségében: egészében tekintve valóban lehet imperatív oktatás vagy burkolt elrettentés.¹⁷ S ugyanakkor az olvasó nem vonhatja ki magát az egyszerre emelkedett és ironikus diskurzus feszültsége alól: a retorikai szabályozottság fegyelmében felépített közlés világossága, kategorikus volta, s a tartalmát, eszméjét megkérdőjelező irónia ellentétes, elbizonytalanító hatása egyformán intenzív. Azt lehet mondanunk, hogy a vers e kettősségben tükrözi Kölcsey ekkori alkotói magatartásának; a kétségek tudatában, a kételyek átadásával akar gondolkozásra, ítélkezésre nevelni.

Az *Előbeszéd* diskurzusa változatosabb, sokrétűbb. Az itt is jellemző ironikus távol-tartás, ítélkező magatartás hatását fokozza, hogy a mű három részének három elbizonytalanított aláírója van. A fő részt *Dörgényfalvi Dörgény Andor* jegyzi; ezt követi egy sor kihagyással cím nélkül egy recenzió-féle *Cselkövítő*; majd az első művet csillag alatt magyarázó jegyzet *A' Redactio* szignóval. Az utolsó kettő paratextusként tartozik a műhöz, a műfajt, a szerzőt körbejáró, ironikus üzeneteket tartalmaz. A paratextusok felvilágosító, magyarázó, az olvasók ismereteit, véleményét irányító funkciói azonban az ironikus diskurzusban inkább elbizonytalanítanak, mint tájékoztatnak.¹⁸ A bizonytalanságot filológiai kétely is növeli: voltaképpen nem tudni, hogy *A' Redactio* aláírású részt Kölcsey írta-e. Amikor április közepén elküldte Szemerének a kész írást, csak egy mellékletet említ: „Egy Recenzió című bohóskodást is vettem utána, de csak azért, hogy rajta ne vess. Ha a darabot méltónak találod a felvételre, a Recenziót eltépheted.”¹⁹ A *redactio* által jelzett írás az *Élet és Literatúra* 1826-os kötetében jelent meg először (303), Kölcsey kétségtelenül vállalta, hogy szerkesztőként-e vagy szerzőként, az – kézirat hiányában – határozottan nem dönthető el.²⁰ A kiadó itt kiélezett gunyorossággal Dörgényfalvit csúfolja, aki immár „oly magas polcra emeltetett”, hogy mind a magyar literatúrának, mind a magyar nyelvnek hátat fordított, s immáron csak a „gyengéd, lágyméretű nyelv-

¹⁶ LUKÁCSY, *i. m.*, 60–62.

¹⁷ DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 147.

¹⁸ ONDER, *i. m.*, 43, 56–57.

¹⁹ KFÖM, III, 291.

²⁰ Gyapay László készíti a mű kritikai kiadását. Ennek jegyzeteiben, bár nem zárja ki Szemere közreműködését, Kölcsey írásának tartja, mivel nagyon is illik ekkori és itteni, szerepjátzó alkotói magatartásához, s a későbbiekben szóba kerülő ön-recenzálási vállalásaihoz. – Ezúton köszönöm, hogy a kéziratot rendelkezésemre bocsátotta.

ven” szól; a közönséget pedig kéri, hogy az ígért és elmaradó mű miatt „kétségbe esni ne terheltessék” (452).²¹ Megkockáztatom a feltevést, hogy a név hangzása, kigúnyolt státusza és a redactio ekkori ellenérzése Döbrentei Gáborra utalhat, akivel épp ez idő tájt, Kölcsey Csokonai-recenziója közlési viszonyosságai miatt romlott meg kapcsolatuk. Döbrentei ebben több változtatást kért, a kiadást az Erdélyi Muzéumban halasztotta, s végül Kölcsey a Tudományos Gyűjteményben közölte a Kis Jánosról írott recenzióval együtt – így foglalja össze az ügyet Kölcsey 1832-ben önéletrajzi levelében; de ez idő tájt keserűen szól leveleiben is Döbrenteiről.²² „Magas polcra” emeltetéséről, göggyéről Szemere ír: „ha valahol összejövünk, nem szóll hozzám, nem néz felém; én sem tolokodom. Ő provinc. commissarius lett” – számol be 1824. február 24-én barátjának.²³ Waldapfel József írja, hogy Döbrentei 1823 nagy részét Bécsben töltötte (talán erre utal a német nyelv preferálása), s hogy sok előkelő pártfogója volt; ő is említi továbbá, hogy 1824-ben tartományi biztos lett, s „elkülönült a fővárosi íróktól, mielőtt végleg közénk tartozott volna”.²⁴ A Dörgényfalvi név így beszélő névként a hatalma magasából „dörgő”, fölényes, kioktató személyiséget csúfolja – különösen ha még hozzágondoljuk a *Vanitatum vanitas* megfelelő szavait: „Demosthen dörgő nyelvével Szitkozódó halkufár”. A fiktív szerző mögött a Döbrenteire utalások nem többek feltevésnél, annál is inkább, mert mint látni fogjuk, a felvett név mögött nagyon is sokféle fiktív és nem-fiktív szerzői momentum fejthető fel.

A „Recenzió című bohóskodás” az Élet és Literaturában cím nélkül jelent meg (303–304), egynemű iróniája koncentráltan az előszó-műfajt, s a róla szóló kritika megírásának képtelenségét célozza meg. Az előszónak – olvassuk itt – nincs teóriája, maga képtelen ilyet alkotni, sem gyakorlata, sem tehetsége, sem szándéka nincs efféle írásához; így tehát mind a redactionnak, mind a közönségnek le kell mondania a „nagyítva-kicsinyítő, és kicsinyítve-nagyító” recenzió irányításáról (453). Távolító iróniája itt nem csupán a műfajt, a maga képességeit degradáló túlzásokban, s a *Vanitatum vanitas* szóhasználatát idéző negatív minősítésekben („literátori kakasviadalmak”) érzékelhető, hanem főként és elsősorban az egész mű paradoxonában: azt írja meg recenzióknak, hogy nem ír recenziót; művel egy műfajt, amely szerinte általában és személyesen művelhetetlen, mégis véleményt, recenzió-félét ír róla. Tömény ellentmondás, ironikus kifordítás, amelynek hatását két tényező is növeli. Az egyik szorososan kapcsolja a műhöz: Dörgényfalvi ugyanis írasa

²¹ Gyapay László szivességéből megkaptam a mű hiteles szövegét is, de a visszakeresés megkönnyítése érdekében a KFÖM szövegét idézem, ennek lapszámait jelzem az idézeteknél.

²² KFÖM, III, 511, 312–313, 329. Érdemes megjegyezni, hogy Döbrentei az egész írást át akarta alakíttatni, szinte utasításként közölte elvárásait: azt akarta volna például, hogy legyen itt műfaji elemzés, „az óda teóriája”, a „Furcsa vitézi verseszet” hibái kimutatása, illetve a „teória” és a művek egybevetése. Döbrentei Gábor levele Kölcsey Ferencnek, 1814. febr. 25. KÖLCSEY Ferenc *Levelezése: Válogatás*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., 1990, 34. A levél különben megjelent az Élet és Literaturában, 1827, 109–110. A Csokonai-recenzió és az ügy részletes elemzése: GYAPAY László, „A’ tisztább ízlésnek regulájival”: Kölcsey kritikus pályakezdése, Bp., 2001, 58–73.

²³ Szemerei SZEMERE Pál *Munkái*, I–III, szerk. SZVORÉNYI József, Bp., 1890 (a továbbiakban: SZEMERE), III, 221.

²⁴ WALDAPFEL József, *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből, 1780–1830*, Bp., 1935, 272.

végén éppen az előszavak felette szükséges voltáról, dicséretéről ír; a másik az aláírás: *Cselkövi*. Anagrammájáról itt bizvást elmondhatjuk, hogy beszélő név: megvilágítja és nyomatékositja szövegét, egy valóban cseles, nem-írva író jelöl. Erősen kísértő gondolat, hogy épp ezen írása sugallatára találta ki; ezt némi filológiai érv is támogatja, ha nem is teljes egyértelműséggel. Kölcsey először az *Élet és Literaturá* ezen első számában használja e nevet; így jegyzi itt a *Nemzeti hagyományokat* és a *Körner-tanulmányt*. Az *Előbeszéd*ről tudjuk, hogy 1823 április közepén készen volt; a másik két tanulmány írásának, formálódásának dátumáról nem maradtak fenn meggyőző dokumentumok, de (most nem részletezhető, kiérlelt gondolatrendszerük, problémaviláguk, életrajzi és egyéb mozzanatok alapján) feltehető, hogy az *Előbeszéd* után keletkeztek. A *Cselkövi* beszélő névként részben játék, részben értelmezést irányító funkciójú, amely itt és a további helyeken leplezi, de el is árulja szerzője kilétét. Az érdeklődő olvasói körök, az akkori irodalmi közvélemény (ha volt ilyen) számára nem lehetett nehéz megfejteni az anagrammát; Kölcsey tekintélye, személyisége ismert és tisztelt vonásai itt kombinálódnak, színesednek az álnév jelentésének effektusaival, s nyilván maga is számít a lelepleződésre. „Komoly” tanulmányai alatt alkalmazva – az említettekén kívül így jegyzi a folyóirat következő számában a komikumról (*A leányörzö*) és Szemere szonettjeiről készült írásait – talán a névben rejülő kételkedő, cáfolásra, vitára indító szándéokra, az elmélkedéseiben meglévő szkepszisre, a továbbgondolásra utal. Találónak érezzük itt Genette véleményét, azt, hogy „az álnév már költői tevékenység, olyasmis, mint egy mű. Ha tudsz nevet változtatni, tudsz írni.”²⁵ Hozzátennem, hogy Kölcsey, a fentiek értelmében, az álnévvel tudott hatni, árnyalni, a név-effektussal különböző funkciókat szolgálni.

Az *Előbeszéd* (a főszöveg) ugyancsak karakteresen „iróniás darab”, de diskurzusa összetettebb, mint paratextusaié. Kölcsey itt is él az alkotó ironikusan távolító fogásaival. Vannak a mondanivalóját hiteltelenítő túlzások („a halálnak készülgető bűnösnek érzéseivel” szánja el magát az írásra, 440; a gondolatot a műben „kipótolhatják” a húzások, a felkiáltó- és kérdőjelek, 448); minősít degradálással (a monológok „puszta sétálássá és tobákszippantássá” válhatnak, 450); túlfokozott, színpadias pátosszal adja elő olvasottságáról kételyeit („Elöttem lebeg, ó tudományok fiai! mint fogjátok ezen könyvemet lenéző mosollyal és tudós vállvonítással fogadni”, „Senki sem fog engem olvasni? Ó jaj!”, 439); ál-alázatossággal vállalja át a könyvvarusok értetlenségévé váló felületességét („Engedelmet, édes antiquárius úr! enyém a menthetetlen hiba”, 439). Legélesebb iróniával alkotói tevékenységéről ír. Arról, hogy bár „állhatatlan kívánsággal (nem mondom dühösséggel) ragadtatom a könyvszerzésre” (447), tárgyat, gondolatot választani képtelen; bizonytalansága eldöntését tehát íróollára bizza, amely „minekutána a lúd szárnyából kitépetett, többé feje nincsen” (444). A tanácstalanságot bevalló túlzó irónia gyanúsán utal Kölcseyre – természetesen nem a gondolatok hiányára, hanem az ez időben jellemző határozatlanságára vagy inkább keresésére, kapkodására, amely éppen sokféle irányultságából, műfaji próbálkozásából fakadt. 1823 júliusában Szemerét faggatja, mit is írjon: poétai művek, „archeológiai jegyzetek”, grammatika, filozófia variációit sorolja. A le-

²⁵ Gérard GENETTE, *A szerzői név*, Helikon, 1992, 534.

vélben ugyan készülő folyóiratuk tartalmát latolgatja, de elsősorban az oda készülő saját írásairól, megformálásuk problémáiról, tanácsstalanságáról szól.²⁶

Az *Előbeszéd*ben a bizonytalanság, a határozatlanság ironikus állapotrajza elmélyülő, személyes diskurzusba fordul. Az önelemzésben a határozatlanság alapjait egyénisége, beállítottsága meghatározó vonásával magyarázza: „De fájdalom! engem a humor gyakorta megszáll, s így lőn, hogy írásaimban állandó principiumokat nem követheték.” (443.) A humor, mint másik művében olvassuk, az ellentétek, az ellenkező principiumok összeolvadása, benne „a tiszta vidámság többé vagy kevésbé setét érzellemmel vegyítetik”, az emberi gyarlóságot a legmagasabb ideálhoz méri, s az ellentétből „bizonyos általráló érzelem támad”, innen van a tragikaitól különböző pátosza. E vegyület, a „heterogenumok” ellentétei következzésszerűen egy „önmagával küzdésben álló, extremumról extremumra csapongó lélekállapotot teszen fel”, amely az alkotásban „szeszély (Laune) és humor nevet visel”. A *leányőrző* című, a komikumról írott tanulmányában fejtette ki idézett nézeteit, ezt az Élet és Literatúra második számában adta ki, 1827-ben,²⁷ de tételeit, szó- és fogalom-használatát látjuk már az *Előbeszéd*ben is. Kölcseynél a „szeszély”, a bizonytalanságig vivő csapongás a tárgyválasztástól kezdve a kidolgozásig összetevője határozatlanságának,²⁸ amelyre itt még más, vallomásosan személyes magyarázatot is ad. Sokat idézett sorok következnek, részletei és lényege a *Vanitatium vanitashoz* kapcsolódnak. „Most egy gondolatba szerelmesb voltam, mint Belurgius a maga Homérjába: majd éppen az ellenkezőjét választottam zsinórmértékül. Volt idő, midőn a régieket imádvá tiszteltem: s ismét más, midőn Sokratesben csak egy kávéházi csevegőt, s Camillban csak egy guerillas kapitányt találtam. Itt egy vidám órában mindent hittem: ott egy setét pillanatban mindenről kételkedtem.” (443.) A művet meghatározó változékony személyiség, mint fejtegeti, voltaképpen törvényszerű. Az ember egyforma tárgyról nem tudhat mindig egyformán érezni és gondolkodni – amely tétel mögött nyilvánvalóan azt az ismeretelméleti relativizmust kell látnunk, amely gondolkodását ekkor jellemezte. Itt az emberre, az emberi természetre vonatkozó következtetést, s a belőle levonható általános igazságot summázza diskurzusa újabb regiszterében, a *Vanitatium vanitasra* emlékeztető szentenciában: „Így leszen, hogy szép és rút, nagy és kicsiny, egyező és ellenkező többnyire csak a pillanat színéből, alakjából, s temperamentumából folynak ki.” (444.)

Ismét másféle diskurzusban szól az írói lét adott körülményeiről, problémáiról. A szerepjátszásban Dörgényfalviként beszél műveletlenségéről, tájékoztatlanságáról; mentegőzéseiben a falusi író életformájára, a könyvtárak elérhetetlenségére hivatkozik. Az értő közeg hiányáról ír, s arról, hogy elzártságában nem tud, nem tudhat az olvasóközön-

²⁶ KFÖM, III, 301–302.

²⁷ *A leányőrző: A komikumról* = KFÖM, I, 610–612. Írása kezdetéről nincs adatunk, de levelezéséből tudjuk, hogy 1826 decemberében fejezte be. KFÖM, III, 319–321.

²⁸ Horváth János Kölcsey „szélsőségek között hányódó szeszélyes” kedélyállapotát a humorról írott elméleti fejtegetéseivel is kapcsolja: HORVÁTH János, *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Bp., 1980², 296–297. A humor és az ironia fogalmát, az *Előbeszéd*ben észlelhető sajátságait vizsgálja Z. KOVÁCS Zoltán, *A Vanitatium vanitas és a romantikus ironia*, kézirat, 7–9.

ség igényeiről, az új és kedvelt műfajokról. A megjátszott műveletlenség (s benne Kölcsey és Dörgényfalvi, az író és a fiktív író ellentéte), a közönség tetszésének divathoz hasonlított, felszínes változékonysága ironikus színezetű. Am az életforma, a művelődés és tájékozódás leírt, negatív jelenségei történeti, művelődéstörténeti tények, a korabeli, vidéki gazdálkodói életformában alkotni vágyó írók nagyon is jellemző gondjairól szól.²⁹ A regisztrált jelenségek objektív, mondhatnánk, szociológiai érvényűek, amelyek árnyalják, gazdagítják az *Előbeszéd* összképét, kifejezőmódját.

A *Vanitatum vanitas* ironikus, emelkedett diskurzusa a retorikai szabályok szerint összefoglaló (noha egyértelműen nem interpretálható) tanítással lezárul; az *Előbeszéd* többféle diskurzusa a sokféle elbizonytalanítottságban formailag és jelentésében is nyitva marad, nincs sem komoly(kodó), sem ironikus, sem személyes összegezés-féle; a verstől eltérően itt nemcsak az értelmezést, hanem a mű summázatát, fő mondanivalója megfogalmazását is olvasóra bízta. Miről szól hát a nem identifikus szerző változatos diskurzusaiban? A főszövegben, paratextusaiban és hangváltásaiban voltaképpen egy problémát jár körül, az alkotását: az írói létről, az írói magatartás meghatározottságairól, a keresés bizonytalanságairól szól, s ezt leginkább kérdésekben összegezzük. Mit írjunk? Milyen műfajt válasszunk? Hogyan írjunk? Számíthatunk-e tetszésre, s mivel érhetjük el azt? Egyáltalán, lehet-e írni? Mélyen személyes kérdések Kölcsey számára, különösen 1823-ban.³⁰ A *Vanitatum vanitas* – Borbély Szilárd megfogalmazása szerint – szintén „az írásról szóló írás, amely az írásként megjeleníthető világgal szemben foglal állást”; saját létalapját is megkérdőjelezi, rákérdez saját beszédmódja jogosultságára. A versben a hagyományok felhasználhatósága és meghaladása összetettségében alakít ki egy írói magatartást, az ironia jegyében megkérdőjelezett világnézet, értékszemlélet, ítélkezés kialakításával eljut az egyértelmű jelentést felfüggesztő, a nyitott, az értelmezést az olvasóra bízó írásmódhoz, tanításhoz.³¹ Az ez időben erős szkepszisének megfelelő relativitás a szerepjátszó, a távolító ironiában nyer megfelelő kifejezőmódot, ezt tarthatja vállalhatónak, ezt valósítja meg diskurzusa magatartásra, stílári megoldásra jellemző sajátosságaiban. Mindez azonban a versben már letisztult alkotóelv; részlet-problémáit, keresése végleteit, az életmód, a környezet, az irodalmi élet tapasztalatait, az alkotást gátló, a munkásságát óhatatlanul befolyásoló, olykor lealacsonyító tényezőit az *Előbeszéd*ben írta meg. A sokféle jelenségnek – éppen konkrétságuk, kisszerűségük folytán – a sűrített, emelkedett versbeszédben nem lehetett helye; ott az írásról csupán „Pindar’ égi szárnyalása”, s ironikus lefokozása szól: nem más az ugyanis, mint „Forró hideg’ dadogása.”

²⁹ Kölcsey az irodalmi életet, a vidéki írói létet „gúnyos-szellemes kritika tárgyává” teszi, amely mögött „sötét sorok” vallanak élő gondokról – írja SZAUDER József, *Kölcsey Ferenc, i. m.*, 96–97. FENYŐ István szintén az író körülvevő világ konkrét visszasságait látja az *Előbeszéd*ben: *Az irodalom republikájáért: Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1817–1830*, Bp., 1976, 253–254.

³⁰ KERECSENYI Dezső együttesen tárgyalja a Berzsenyi-kritika és az *Előbeszéd* tanulságait, s szintén kérdéseket sorol összegezeként: *Kölcsey Ferenc*, Bp., 1940, 94–95. Kölcsey alkotói kérdéseiről: TAXNER TÓTH, *i. m.*, 163–165, 178.

³¹ BORBÉLY, *i. m.*, 40, 141.

Hangsúlyozzuk, az *Előbeszéd* előbb készült el; problémái, kételyei leírására eleve olyan szabályozatlan, sőt, szabados műfajt választott, amelyben mintegy korlátok nélkül sorolhatta el alkotói problémáit. S noha az előszó regulátlanságát itt felhasználta, sőt, kihasználta, a műfajt megvetette, elutasította a benne szokásos magyarázkodást, az öndicséretet; nyilvánvaló vélekedése szerint a műnek önmagában kell helytállnia, minden előzetes irányítottság nélkül. Kölcsey valóban tartózkodott az előszavaktól; erről nemcsak Cselkői recenziója tanúskodik. 1832-ben Hartleben kért tőle előszót versei kiadása elé. „A prefáció? Ehhez nem értek. Én prefációt soha nem írnék magam munkájához”; s ha már a kiadó óhajára meg kell lennie, írja meg azt Szemere. Azt kéri tőle, hogy dicséret semmiképp ne legyen, inkább „lehető szárazsággal” írjon, illetve teljesen közömbös számára az egész: „Vagy írj, ahogy jön, bizonyonnyal jó lesz.” 1817-ben is nagy visszatéttséssel írt Helmeucz előszaváról a Berzsenyi-kiadásban, az oda nem tartozó, szélsőséges neologizálást kárhoztatta.³² E lenézett műfajt 1823-ban csak a teljes elbizonytalanítással, kételyei kiírására vállalja, s avval a paradoxonnal, hogy a szó valódi értelmében nem előszó, mű ugyanis nincs hozzá, nem is lesz.

„Azt kérdem, hogy mit kelljen írunk?” – faggatta Szemerét 1823 júliusában, folyóiratuk tervezésekor személyes problémaként. Kételyeit nem csupán saját sokféle érdeklődése, egyéni változékonysága mélyíti el, hanem az elvárások, a fogadtatás, a megítéltetés azon módjai, amelyeket a korabeli irodalmi életben tapasztalt. Érdeklődést meglátása szerint nem a mű s a benne megformált gondolat, írói világ kelt, hanem inkább a körülötte támadt lármá, a művekhez esetlegesen kapcsolódó, hangoskodó tollharcok. Mint például a nyelvújítási, a grammatikai, a helyesírási viták még mindig élő, ekkorra azonban már súlytalanná, szimplifikálttá vált, negatív hatása. Az olvasók csak azt keresik, „ha magyarul íratott-e?”, avagy éppen az a baj, hogy „Semmi hellenizmus, semmi francia virág!”, s a „Jótán és Ypszilnon kívül” semmi más nem kelt érdeklődést. (439–440.) Számolnia kell az írónak az egyre erősödő, a külsőségekben megnyilatkozó magyarkodás igényével, s hiánya vádjaival is: „Ah, mert elfelejtettem a népnek hízkelni; a nemzet nevének elébe nem tevém e szót: *dicső*” (440). Dörgényfalvi felületesen, szükségtelen pátosszal felsorolt panaszai mögött Kölcsey közvetlen tapasztalatai állanak. Ismeretes, hogy a Tudományos Gyűjtemény szerkesztősége a bevezető rész nélkül közölte Berzsenyiről írott recenzióját; lebecsülőnek, sértőnek tartották ugyanis, hogy Kölcsey itt a magyar irodalom folyamatában hiányolta az eredetiséget, a nagy tehetségeket. Csokonairól szóló kritikájában kifogásolták, hogy lenézi a magyar közönséget, s így a nemzeti költészet igényét is.³³ Mélyebben érinthette ez évben barátjával folytatott vitája. Szemere azt kérdezte tőle, hogy folyóiratukban „nem kellene-e általjában für Ungarn választani” tárgyat. Kölcsey alig leplezett ingerültséggel válaszol. A kérdést, mint írja, „csak félig értem”; nem lehet követelmény ugyanis szerinte, hogy tárgyat csupán „a nemzet határain belül” válasszunk. Ha például ő a mesmerizmusról, a görög filozófiáról ír, akkor ennek specifikus problémakörét, adott hátterét kell feltárnia, hazai reflexió pedig e körben na-

³² KFÖM, III, 452, 257–258.

³³ HORVÁTH János, *Berzsenyi és író barátai*, Bp., 1960, 152–153. A Csokonai-kritikáról FENYŐ, *i. m.*, 14–18. Uő. ír a nyelvújítási viták negatív hatásáról is.

gyon kevés. „Más lenne az, ha a nemzet történeteit, szokásait, törvényeit, constitutióját vennők vizsgálat alá.”³⁴ Világos beszéd: nemzeti tárgy nem lehet kizárólagos programjuk; nemzeti szempontnak csak a hazai témánál, vizsgálódásnál van helye, bármely műfajú írásban; a „für Ungarn” igény erőltetése külsődleges, az írók kényszerítő, a vizsgálódást szűkítő tényező. Kölcseynek szomorúan kellett regisztrálnia 1826-ban is, hogy a komikumról írott elméleti értekezésében Kisfaludy Károly sértődötten kereste darabja „honi mivoltának értékelését”.³⁵ Számolnia kellett avval is, hogy vallástalansággal vádolják, lett légyen szó bármely ártatlan tárgyról; például „mert talán valahol kótaverő pálcákról beszéltem” (440). Gyapay László magyarázata szerint itt a világi muzsikálás „bűnről”, elítéléséről beszél. Kölcseyben talán még élnek a debreceni kollégium drákói rendszabályai a világi muzsikálás tilalmáról.³⁶ A vádaskodás azonban Kölcsey filozófiai útkeresését, munkásságát mélyebben is érintette. A felvilágosodás eszméi még erősen hatnak; itt és az új filozófiai tanokban, főként Kantnál egyre súlyosabb kérdések merülnek fel a filozófia és a vallás, a vallás és az erkölcs, a hit és a tételes vallások, a liturgiák történeti és elméleti alapjairól, kapcsolatáról. Kölcsey az 1810-es évek óta, s ez időben éppen intenzíven dolgozik a vallásról szóló *Töredékein*. Filozófiai nézeteket, erkölcsi magatartásokat, szertartásokat mérlegelve vizsgálja a vallások történeti útját, történeti szerepét. Nagyon is tudatában van, hogy „síkos tárgy” ez,³⁷ s hogy hiába dolgozza át újra meg újra, hiába próbálja világossá, egyértelművé tenni álláspontját, a félreértést, a vádakat aligha kerülheti el. Sejtésnél több vélekedése beigazolódtott. A cenzor (Orgler) félreérti a Kölcsey által tisztelt szerzővel, Villers-rel folytatott vitáját, szarkazmussal vádolja, s avval, hogy elbizonytalanít a hierarchia kérdésében; illetve hogy hol dicséri, hol gyalázza azt.³⁸ Fájdalmasabb lehetett számára, hogy Szemere sem értette meg. 1823. augusztus 6-án keltezett levelében néhány homályos fogalmazás, kifejtetlenség mellett ő azt veti szemére, hogy „sanyarún bánsz a katolicizmussal”; szerinte túl élesen állította szembe a katolikus vakhitet és a protestantizmusban a szabad választást rossz és jó között; s kérdéses marad szerinte, hogy vajon a „századok a katolicizmus miatt voltak sötétek?”.³⁹ „Félreértetni láttatol” – regisztrálja Kölcsey némi szomorú felhanggal, hiszen a fentiek „Villers szavaival adattak elő, melyeket én megcáfolni igyekeztem”. Mindazonáltal új átdolgozást, világosabb megfogalmazást ígér.⁴⁰ Mint látható, az *Előbeszéd*ben

³⁴ KFÖM, III, 296.

³⁵ KFÖM, III, 318–320.

³⁶ Csokonai kollégiumi perében az éneklés súlyosbító vádpont volt. *Csokonai emlékek*, összeállította és a jegyzeteket írta VARGHA Balázs, Bp., 1960 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai), 54–55.

³⁷ KFÖM, III, 305.

³⁸ KFÖM, III, 300–301. Kölcsey a *Töredékek*ben azt fejtegeti, hogy az egyház a hierarchia és gazdagsága alapján támasza, védője volt az államnak, a szabadságnak, s éppen e révén lehetett ellensúlya a fejedelmi és a nemességi despotizmusnak; a despotizmust, az önkényt képviselő előljárók, prelátusok pedig „sohasem lehetnek a hierarchiának megbízottai, munkálkodásaik annak határain kívül estenek.” *Töredékek a vallásról* = KFÖM, I, 1056–1057.

³⁹ SZEMERE, III, 215.

⁴⁰ KFÖM, III, 304–305. Kölcsey valóban Villers-t cáfolva taglalja az engedelmesség és a vizsgálódás bonyolult ellentétét, s fejt ki, hogy a reformáció a katolicizmus „világosodásából” fejlődött ki, majd vizsgálko-

írott vallástalanság vádja már néhány hónap múlva súlyosabb nyomatékot kapott; az ottani ártatlan vétség így kiegészülve már az elfogulatlan, a tárgyilagosságot felfoghatóságát és elfogadhatóságát kérdőjelezi meg.

A „mit írjunk” dilemmájára legfeljebb fejtelten lúdtollától kapott ironikus választ; több, konkrétabb irányítást esetleg az újabb bizonytalanságokat teremtő átvételektől remélhet. Írás-vágyában „iminnen és amonnan más különböző fejektől azaz különböző s nem ritkán ellenkező írásokból kölcsönzi a gazdát halhatatlanító sorokat” (444–445). E lehetőség mögött még ott munkál a felvilágosodás korának célszerűség-központú alkotás-szemlélete: az igazság, a tudás, a jó eszményeinek terjesztése a legfontosabb; ezért megengedett, sőt dicséretes, hogy a klasszikusoknál, a nagy íróknál magas szinten megformált gondolatokat, tanításokat átvegyék, újraírják.⁴¹ Am ebből is kettős probléma fakadt: a tárgyválasztás és az írásmódé. A tudomány és az irodalom szétválása még nem egészen határozott; a hasznos tárgy, a minta kiválasztásában még kételyek munkálnak. Idéztük Kölcsey levelét, amelyben a filozófia, a grammatika és egyéb művelésének lehetőségeit taglalja, s ugyanitt már felveti a tárgyválasztásból szükségképpen következő megformálás kérdéseit, kételyeit. Keresi például, hogy miként írjon a görög filozófiáról: „szoroson történelmi körben” maradjon-e, ugyanis a „dogmákat szárazon előadni unalmas”; ha viszont „a lélek s a lélek tehetségeinek s ismereteinek határai felől” vizsgálódik, „éppen úgy félre fog értetni: mint a Töredékek”.⁴² Az írásmód lehetőségeit az *Előbeszéd*-ben játékos változatokban sorolja. Arról van szó itt, hogy a kölcsönzésekből egységet a szerző teremtette „átváltoztatás” tud alkotni, ennek szélsőségesen eltérő megoldásait taglalja metaforáiban: vajon az „átváltoztatás” csodatévő pálcáját Minervától, Merkurtól, Aymar Jakabtól vagy Circétól vegye-e? Úgy értjük a kérdést, hogy a tudományok, a mesterségek, az elméletek rendezettebb, szárazabb vagy éppen a csodákat is megengedő színesebb átformálását kövesse-e? A fiktív szerző az utóbbit választja, kifejtetlen magyarázata voltaképpen az eredetiség problémáját veti fel, vagy legalábbis érinti. Mert nem azt akarjuk-e, hogy kölcsönzéseinket (akár varázslattal) átváltoztatva „eredeti művek gyanánt bocsáthatjuk közre; s leggyakrabban oly mesteri móddal, hogy azok, akiktől kölcsönöztek, kincsekért sem vallanák többé magokéinak?” (445.) Az átvett művek nyomán létrejött írás immáron szuverén, egyedi mű, amolyan közbülső helyen áll a tárgy, eszmét, formát önállóan teremtő eredeti alkotások mellett. Élő probléma ez Kölcsey számára, hiszen épp az Élet és Literatúra ezen számában közölte a *Nemzeti hagyományokat*. Itt tér át a kölcsönzés-átváltoztatásokkal, az eredetiséggel hasztalan bíbelődő recen-

dást, meghasonlást támasztva megakasztotta, vallási útra vitte a megindult világias folyamatot. KFÖM, I, 1061–1070. Itt és a fentebb idézett részletben természetesen gondolhatjuk, hogy egy átdolgozással világossá tett szöveget látunk; az azonban nehezen hihető, hogy a Szemerének és a cenzornak eljuttatott szövegben lényegesen mást gondolt volna az alaptételekről és Villers nézeteiről.

⁴¹ Érdemes emlékeztetni az éppen ez időben zajló, más problémakört érintő Iliász-perre, amelyben Kazinczy a régi elvek alapján tartja jogosnak a fordításokban a névtelen eltulajdonítást; nézete szerint „ami jó, minek azt helyéből kimozdítani, mert már más mondotta”, és nem szégyen „mástól is venni, csakhogy dolgozása nyerjen”. KazLev, XVIII, 370.

⁴² KFÖM, III, 301.

zensek zavaraira.⁴³ Iróniáját – az alkotói problémák mellett – ezúttal is konkrét és személyes érintettség színezi. 1824-ben, még a mű megjelenése előtt Bay György írja meg neki, hogy a Tudományos Gyűjtemény X. jelű szerzője azzal vádolta, hogy *Dobozi* című versében Kisfaludy Sándortól „kölcsonzött” tárgyat, s ezen kívül hibás ragozás és fordulatok vétkeit rója fel.⁴⁴ Kölcseyt, bár tagadja, de érzékenyen érinti a bírálát, s még 1831-ben is emlegeti.⁴⁵

Milyen írói magatartás alakítható ki a „mit írjunk?”, „hogyan írjunk?” kételyeiben? Dörgényfalvi–Kölcsey mintegy szemlét tart az irodalmi életben egyáltalán lehetséges és ismert típusok felett. Véleménye lesújtó. Legélesebben az „ügynevezett zsenikről” szól, akiknek „meg van engedve, hogy semmit nem tanulván, mindent tudhassanak”, akik egy gondolatra dalt, értekezést vagy bármely műfajt gátlás nélkül alkotnak (449), akik csak írnak, „nem tudván mit és miért” (442). A kiélezett ítélet mögött nem nehéz felismerni Kölcsey Berzsenyi-kritikájának tételeit⁴⁶ a tanulatlanságról, a gondolatban szegény, a látszat-jelentést hordozó művekről. Ezúttal levelezéséből is idézhetünk Berzsenyiről hasonló passzusokat: „a genie praetendált sérthetlensége hibás ideájában” keresendő sértődöttsége; „azt hitte, hogy neki tanulni nem kell”; „esztétikai tudománya csekély és téves”. S talán eszébe juthatott itt a sikeres Kisfaludy Sándor magabiztos ön jellemzése is, aki a Himfy előszavában büszkén írta le, kétszer is: „én tudós, én literátor nem vagyok”, hanem a „szív, az érzelem költője”.⁴⁷ Vannak aztán öntudatos „kozmpolitikák”, akik azt hiszik, hogy műveik hiányában „az egész emberi nemzet fog kipótolhatatlan kárt szenvedni” (442) – konkrét utalás ugyan nincs, de óhatatlanul felrémlik a magabiztos, a külhoni minták általános érvényű ideáit propagáló Kazinczy szép számmal megjelenő írásaival. Eleve gyanúsak azok, akik szűk, egyszínű világukból „gombai mind könnyűséggel, mind szaporasággal természetnek” (449). Lehetséges, hogy a gunyoros metafora mögött nemcsak a gyorsan termő gomba képe rejlik, hanem a Gombán lakó Fáy András egymás után sorjázó, népszerű művei is.⁴⁸ Vannak aztán „patrióták”, akik úgy hiszik, hogy munkáik nélkül a nemzet „csillogása” veszt – a túlhajtott nemzetieskedésről láttuk már Kölcsey véleményét. A „céhbeliék” pénzért írnak – sorolja tovább –, a „kontárok” egy jó ebédért vagy hipochondriából. Ez utóbbi vád, minősítés különben többszörösen elhangzik Berzsenyiről írott idézett levelében is.

⁴³ Itt szeretném említeni, hogy az *Előbeszéd* kritikára vonatkozó részeit nem elemzem részletesen, mivel Gyapay László gondozásában készül a Kölcsey ez irányú írásait feldolgozó említett kritikai kiadás; s ugyanő idézett s folytatásra váró könyvében a témához szükséges elméleti, irodalmi és életrajzi háttérrel elemzi a szerző kritikai nézeteit.

⁴⁴ CSORBA Sándor, *Bay György levelei Kölcsey Ferenchez*, id. kiad., 111–112.

⁴⁵ „Rólam is mondtak kemény szavakat, Berzsenyi, a jegyváltó, s valaki más, Dobozi felett vesszőt tört. Egyik sem tulajdonított nekem költői lelket; sújtani akart mindegyik: és esküszöm, hogy vérem egy pillanatra sem jött habzásba.” KFÖM, III, 406. Minthogy az *Előbeszéd* kézírata nem ismeretes, nem tudható, hogy Kölcsey mikor írta (szűrta be?) a kölcsönzésekkel bibelődő „sok istentelen recenzensek”-ről szóló passzust.

⁴⁶ Az írotípusok csúfolódó „lajstromozásáról”: KERECSÉNYI, *i. m.*, 94–95; FENYŐ, *i. m.*, 253–254.

⁴⁷ KFÖM, III, 277, 318. *Himfy szerelmei* 1801-ben jelentek meg. Az itt használt kiadás: KISFALUDY Sándor *Minden munkái*, kiad. TOLDY Ferenc, Bp., 1848. Az előszó: 5–12. hasáb.

⁴⁸ Gyapay László magyarázata; jegyzetében Kerényi Ferenc értelmezésére is hivatkozik.

Nyilvánvaló, hogy számára a komolyabban vehető típusok sem adhatnak mintát, eligazítást. A zseni, a kozmopolita, a patrióta magabiztossága helyett ő az elbizonytalanodás, a keresés, a kételyek hullámzásait éli, s távol áll tőle az egypólusú, egyszempontú elfogultság, a túlfűtött lelkesedés éppúgy, mint az alkotói könnyedség. S ha témában, alkotásmódban, vállalható identitásban, ösztönző példákban nincs eligazítás, miből, milyen alapról, milyen készítésre teremthet az író? Mi lehet az alkotásra hajtó erő? Az *Előbeszéd* egyetlen, többszörösen emlegetett forrásra, serkentőre utal: az íróban élő, csillapíthatatlan, elnyomható közlésvágyra. A „kibeszélhetetlen buzgóság” buzdítja műve kiadására (441); „le nem írom lehetetlen”, ami „tollam alá jön” (444); „ellenállhatatlan kívánság”, sőt, „dühösség” ragadja a könyvszerzésre (447). A felfokozott írásvágy mellett, mint láttuk, ironikus kifordítással a tudatlanság, a gondolatlanság álarcában bizonytalanságáról számolt be – amely avval együtt igaz, hogy közben jelentős munkái készültek el (így a *Hymnus* és a *Töredékek*). Kétségek és munkálkodás mellett azonban az irodalmi életben az egzisztálni képes író-típusok, magatartások kiábrándító körképét látta. Evvel együtt, sőt, mintegy evvel felerősödve merül fel Kölcsey mélyen személyes, életbevágó problémája: adva van egyfelől a nagy elszánás hajtóereje, másfelől a kételyek, s a létező irodalmi életben látott leverő tapasztalatok, amelyek vállalhatatlan vállalássá teszik a literátori pályát. Innen nézve fokozott erővel merül fel a kérdés: voltaképpen miért írtunk? Szükségszerűen és új nyomatékkal kerül elő ismét a publikum problémája.⁴⁹

A tárgyak, a műfajok témájánál már számba vette az érdeklődés, az elvárások alacsony minőségét, a felületességet, a gyanakvásokat. Közelebről vizsgálva a lehetséges fogadtatás változatait, meg kellett állapítania, hogy a felszínes és elfogult érdeklődés ráadásul még kiszámíthatatlanul változékony (a „módihoz” hasonlította), s így az írónak, ha munkájának „fényt és keletet akar szerezni”, ismernie kell „évszakonként kedvességben” változó gyorsaságát. Az *Előbeszéd* írója – ahogy ma mondanánk – végigpásztázza az irodalmi piacot, konkrétumokat sorol, körképet ad a kelendő írásokról. Mint „falusi író” úgy tudja, hogy „néhánykor csak a szépnem számára szabad tudni és írni” (446). A szerző itt nem csupán a szentimentális regények még virulens divatjára gondol,⁵⁰ hanem a célzottan női olvasóközönségnek készülő, egymás után megjelenő almanachokra is.⁵¹ Tetszetős kötésük, a gyönyörködtetést szolgáló rézkarcok, a rövid, érzelmes történetek, a dalok mellett a kották elsősorban az ő megnyerésükre készültek, divatkiadványként még szobadiszként is funkcionáltak.⁵² Ide kapcsolható Dörgényfalvi azon ígérete, hogy majdani könyvében a szórakoztató játékok, a találós mesék mellett még „rézbe

⁴⁹ BORBÉLY, *i. m.*, 71. ONDER Csaba a kétes identifikáció problémái felől erősíti meg az olvasói szerep megnövekedett jelentőségét, *i. m.*, 55.

⁵⁰ Érdemes figyelni rá, hogy Goethe *Werther*ének két fordítása jelenik meg ekkoriban: BÖLÖNI FARKAS Sándoré (*Az ifjú Werther gyötrelmei*, Kolozsvár, 1818) és KIS-SOLYMOSSY SIMÓ Károlyé (*Az ifjú Verter gyötrelmei*, Pest, 1823).

⁵¹ Aurora, 1822 (Kisfaludy Károly); Hébe, 1823 (Igaz Sámuel); Aspasia, 1824 (Kovasóczy Mihály).

⁵² GÁRDONYI Klára, *Biedermeier a magyar költészetben*, Bp., 1936, 24; WALDAPFEL, *i. m.*, 257; FENYŐ István, *Az Aurora: Egy irodalmi zsebkönyv életrajza*, Bp., 1955 (Irodalomtörténeti Füzetek, 4), 25.

metszett arab medallion” is szolgálja majd a tetszést. A háttérben ismét felrémlik Kazinczy, aki akkurátus gonddal, arcképekkel és egyéb metszetekkel szerette díszíteni kiadványait. A zsebkönyveket tekintve nagyobb veszély, hogy formájuk, terjedelmük szabta meg – olykor károsan, erőltetve – műfajaikat: „mindent amit tudsz és írsz, egy parányi fedélben kell öszveszorítanod” (446). A jelenséget az alkotót külsődleges szempontból korlátozó elvárásnéként, kényszerként ítéli meg: a „parányi fedél alatt a metafizikát is szentimentális regében kell előadni” (446), ez pedig a műfajok szétzilálásához, relativitásához, s a művek laposságához, kifejtetlenségéhez, az elértéktelenedéshez vezet.⁵³ S a kór terjed: elfogadott például, ha a jóval nagyobbra méretezett formátumban „a józsefnapi vendégséget is tudós értekezésben” formálhatják meg (446). S leírja újra, hogy egyedül a hazafiságról nem szabad elfelejtkeznie az írónak, ha ezt az igényt kiszolgálta, szórhatja bármely műfajú versezeit „mindenféle gondolat és érzés nélkül” (446–447).

Nyilvánvaló, hogy az ilyenféle közönségigény, az ehhez való alkalmazkodás az alkotói munkát hivatásként élő író számára elfogadhatatlan. S talán még keserűbb az a panasz, amelyben ironikus vegyületben szólal meg a versírást megvető közvélekedés és a verset író literátor többrétegű öndegradálása. „Mi írók, valahányszor a tudományos tárgyakból kifogyunk, mindannyiszor versírásra fordítjuk napjainkat”, amelyhez még egy álkérdést is csatol: miként történhetik vajon, hogy „a tudomány országának végetlen határai” a költők számára „oly gyakran szűkké válnak”? (447.) A költészetet lekicsinylő ítélet háttérben még a 18. század szemlélete kísért: a literatúra hierarchiája csúcsán a tudomány áll, a költők ehhez fel nem érve művelik a hasznos tudomány helyett a kétes értékű versírást – olvassuk némi ironikus felhangú látletét. *A miért teszi* kérdésére nyilvánvalóan az a felelet, hogy belső készítésre, s így voltaképpen kifejtetlen önigazolás, a kérdést megkérdőjelező (néma) válasz. S ugyanakkor benne van az elméleti munkálkodás és a versírás között újra meg újra választani kényszerülő Kölcsey többször átélt nyugtalansága, a be nem fejezett, csiszolatlan munkák fölötti elégedetlensége, a mélyen személyes alkotói gond: „Dolgozásaimból még most számot nem adhatok, mert kezdetben, s töredékben vagynak. Fertályonként a poétaság is háborgat, s ezért folyvást nem írhatok, sem prózát, sem verset, hol egyiket, hol másikat kell félbeszakasztanom.”⁵⁴

A műveket, mint írta, belső értékei helyett külsődleges szempontok, üres formalitások szempontjából ítélik meg; az olvasott, az elfogadott író kiszolgálója egy felszínes és változékony érdeklődésnek – logikusan következik innen is, hogy becsülete, rangja nincsen. Az ítélet mélyebb magyarázatát Kölcsey itt ismeretelméleti szkepszise alapján adja meg. A jelenségek bizonytalan megismerhetőségéből vezethető le az értékek viszonylagossága, ebben látja ekkor a szélsőségesen szubjektív megítéltetés alapját. A „hír és gyalázat az embereknél mind egy kútfőből forr” (441) – írja, minőségét csupán a pillanat és az esetlegesség „rugója” határozza meg. Így az embereknél a rajtuk kívül álló világ, a személy és a produktumok természetében rejlő változékonyság és relativitás mellett az

⁵³ Hasonló vélekedést olvashatunk a német almanachokról is: a „tizenkettedrét forma” „tizenkettedrét foglalatban tartott szellemre és érzésre” kényszerítette az írókat – idézi Elfriede NEUBUHR többek véleményét: *Töprengések a biedermeier-fogalomról*, Helikon, 1991, 40–61.

⁵⁴ KFÖM, III, 327.

ítélkezésben voltaképpen egyetlen biztos pont van: saját énjük. Azaz maguknál többre senkit nem tarthatnak, természetesen az alkotókat sem: „az író vagy akárki is, ki egy vagy más alakban a közönség előtt jelen meg”, dicséretben vagy elmarasztalásban „ugyanazon érzésekkel vagynak eránta, azaz hogy őtet szíveikben kevésre becsülik” (441). Csakhogy a lebírhatatlan alkotásvágyból avagy (komoly vallomása szerint) a literátori pályán munkálkodásra kész életprogramból mégiscsak lesznek művek; s ha az író-alany kétes identifikációja, a tárgy határozatlansága, a közlés ironikus távoltagei, többértelműsége bizonytalanítja is el az alkotást, a művek vannak; realizációjuk pedig végül is az olvasóra vár, az írás (itt és minden korokban) az akármilyen szintű, felkészültségű befogadó által létezik.⁵⁵ Kölcsey épp a sokféle elbizonytalanodás miatt, fokozott felelősséggel mérlegeli a publikum-problémát.

Az *Előbeszéd*ben a szomorú körkép után csupán óhajok hangzanak el egy vágyott közönségről: ne csak „gyönyörködjek és ítélgessen”, hanem „gondolkodjak ő maga”, „mi írók gondolkodó, tudós olvasókat óhajtunk magunknak” (450). Dörgényfalvi az elhallgatást, a hiányokat kitöltő, továbbképző, továbbképzelő olvasó vágyképét rajzolja; Cselkői recenziója végén a kritikától, az irányítástól független, a művet önállóan értelmező olvasásra szólít fel, a „tudós redactiótól” pedig a teljes írói, szerzői szabadság lehetőségét kéri. S minthogy maga is a „tudós redactio” tagja, a felszólítás voltaképpen nem más, mint a távoltage játékában megfogalmazott program. Ám a korántsem biztató környezet felmérése alapján az óhaj és a felszólítás aligha elég; Dörgényfalvi és Cselkői e sajátos műben még megelégedhetett ennyivel, de a problémákkal kíméletlenül szembenéző Kölcsey önmaga kételyei legyőzését keresve, írói programként nem érheti be evvel. További gondolatait, terveit az *Előbeszéd* befejezése után néhány hónappal (júliusban) egy Szemerének írott levélben fejtegeti, ezáltal tervezett folyóiratuk irányelveként. A szerző kötelessége, írja itt, hogy a publikumot megnyerje, de ez nem kiszolgálást jelent. Inkább úgy emelje magához, hogy elfogadtassa, elfogadhatóvá tegye saját mércéit, magasabb szintjét; alkalmazkodás helyett formálja vonzóvá, önként és örömmel vállalhatóvá értékeit: „Mert végezetre is minden szerencse a publikumtól függ. Az írók vezérlik a publikumot; de csak úgy, ha a publikum önkényt enged a féknek. Akaratja ellen hiában sarkantyúzod azt.”⁵⁶ Nem vezet célra tehát a kioktatás sem, csakis a megnyerő, az önálló töprengésre, értelmezésre indító alkotás – ezt emelik ki a szerkesztők az *Élet és Literatúra* Montesquieu-től vett mottójában: „nem mondani el mindent; ’s a’ mit mondunk is, csak azért mondani el, hogy az Olvasó gondolkodásra ébresszessék.” (I. kötet, 3.) A befogadó által létező mű, a nyitott értelmezés, az írói szabadság modern gondolata mellett a 19. századi literátor konkrét, korszerű felelőssége, útkeresése olvasható soraiiban, aki 1823-ban próbálja művé, művekké, szerkesztői gyakorlattá formálni programját.

⁵⁵ Paul RICOEUR, *A szöveg és az olvasó világa* = P. R., *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, vál., szerk. és az utószót írta SZEGEDY-MASZÁK Mihály, ford. ANGYALOSI Gergely, BOGÁRDI SZABÓ István, JENEY Éva, LŐRINSZKY Ildikó, MISS Zoltán, VAJDA András, Bp., 1999, 312.

⁵⁶ KFÖM, III, 299.

A közönségre hatást tartja legfőbb szempontnak később is,⁵⁷ de vajon az *Előbeszéd*ben és a *Vanitatum vanitas*ban hogyan, mivel ér el hatást, mi lesz az a „szerencse” (értsük úgy, hogy megértés, elfogadás), amelyet a közönségtől várhat?

A *Vanitatum vanitas*ban a publikummal szemben voltaképpen kettős magatartást látnunk. A vers felépítésében a retorika szabályait ismerő és respektáló közönség elvárásaihoz igazodik: a rendezett bizonyító példák sorát summázattal (kategorikusan fogalmazott morális felszólítással és egy filozófiai igazsággal) zárja; ám az egész verset átszínező ironia hatásával a végső értelmezést a gondolkodó, „a saját szemeinél fogva látni és ítélni” képes (453) olvasóira bízta. Ismét kiemeljük, hogy a vers később készült el, mint az *Előbeszéd*; a közönség megszólításában a költői mű legalább a formai megközelítést könnyíti meg; prózájában viszont még tökéletesen magára hagyja olvasóját. Mint láttuk, nyitott maradt minden; összegezeként is legfeljebb kérdéseket sorakoztathattunk (az alkotói munkáról, magatartásról) – amelyekre válasz nincsen, döntsön az olvasó, ha akar, fogódzók, irányítás nélkül. Kölcsey itt iskolapéldája Ricoeur „bizalomra nem méltó elbeszélőjének”,⁵⁸ különösen, ha még számba vesszük a mindent relativizáló ironia kételyeket erősítő hatását. Csakhogy, mint láttuk, az ironia filozófiai meggyőződéssel erősített személyes adottság és következmény: a mindent relativizáló szkepszis alapján írni is csak e többértelműséget sugalló távolítással lehet. Ennek letisztult, a költői nyelvbe transzponált, retorizáltságában az olvasóhoz némiképp közelítő formáját a *Vanitatum vanitas*ban dolgozta ki; az *Előbeszéd* inkább a személyes, az elméleti kételyek és a tapasztalati buktatók számbavétele, éles probléma-felvetés az írás-dilemmák rétegeitől kezdve a publikum állapota, jelentősége vizsgálatáig. Ily módon az *Előbeszéd*ről valóban elmondhatjuk, hogy a vers paratextusa (avagy praetextusa).⁵⁹ Problémaköre nagyon is aktuális és személyes volt ekkor Kölcseynek, érthető, hogy fontos mű volt számára. Fogadtatása (majd a vers fogadtatása) szembesítik megértésének korabeli ambivalenciájával.

Az *Előbeszéd* bizonytalan megítéléséhez az alaphangot voltaképpen maga adta meg. A mű elküldésekor, áprilisban, azt írja Szemerének, hogy értékelését illetően teljesen bizonytalan: „írásaim közt egy sincs, ami felől ennyire nem tudnék ítéletet hozni. Meglehet, hogy jó, meglehet, hogy rossz, de mindenik tudtom nélkül. Erről tehát kemény ítéletet íj.”⁶⁰ Feltűnő kitétel a „tudtom nélkül”. Azt jelentené, hogy szokásától eltérően a spontaneitásra bízta alkotását, háttérbe szorítva állandó önkontrollját? Vagy azt, hogy nem tudta felmérni munkája lényegének felfoghatóságát, hatását? Az ilyenféle bizonytalanság a legkevésbé sem jellemző Kölcseyre. Elvállalta, bár végül Szemerére testálta,

⁵⁷ 1831-ben Kazinczy műveinek tervezett kiadásáról írja Bártfaynak az egész kiadás és a szerkesztés követendő alapelvéként: „Egynek kellene lenni a kiadónak, s a kiadásnak célul tenni: a közönségre hatást.” KFÖM, III, 402.

⁵⁸ RICOEUR, *i. m.*, 320.

⁵⁹ Onder Csaba a mű három részét többszörös paratextusnak tartja: „A kiadói magyarázat minősíti főszöveggé az előbeszédet azáltal, hogy tényleges főszöveg (könyv) hiányában a paratextust recenzeáltatja; a kritika pedig tulajdonképpen egyszerre paratextusa az *Előbeszéd*nek és a kiadói paratextusnak is: paratextus paratextusának a paratextusa.” ONDER, *i. m.*, 56–57.

⁶⁰ KFÖM, III, 291.

hogy az Élet és Literatúrában maga recenzeálja románcait és balladáit.⁶¹ Önéletrajzi levelében azt olvassuk, hogy ha egy vers vagy értekezés utóbb nem felelt meg igényeinek, a legkíméletlenebbül megsemmisítette őket. „1808 és 1809 sentimental lyrisch voltam. Kazinczyval tett ismertségem után előbbi verseimet egytől-egyig semmivé tettem”; s ugyanígy járt el a „magyar literaria historia” fogalmazványával: „minekelőtte Debrecent elhagytam, eltéptem.”⁶² Milyen kételyei lehettek az *Előbeszéd* megítélésében? Lehetséges, hogy bár minden részletét fontosnak tartotta, de a „szeszély” szerint cikázó egészlet túlságosan vegyesnek érezte. Megfér-e az „iróniás darab, a valóságos szatíra” egységében ennyi változat (konkrét utalások, objektív leírások, vallomások, filozófiai, önelemző fejtegetések, írás- és publikum-problémák)? Csapongónak, szerkesztetlennek tarthatta látszólag gondolatársítást követő kompozícióját vissza-visszatérő elemeivel (például az írás-kényszerről), különösen a *Vanitatum vanitas* szigorú, retorikai felépítése mellett? Akárhogy is volt, nagyon várja barátja véleményét. Szemere ugyan június 12-én megírta neki, hogy a küldött iratokat olvasásuk előtt a cenzorhoz (Drescherhez) vitte, így azokról, s köztük az *Előbeszéd*ről is csak akkor írhat, „ha cenzuráztatások kimenetele felől bizonyos tudósítást” küldhet.⁶³ Kölcsey azonban türelmetlen. Július 12-én félreérthetetlen érintettséggel sürgeti barátját: „prózáimról nem mondád el véleményedet, pedig azt, kivált az *Előbeszéd* miatt, nagyon vártam, s várom.” „Kivált” és olyannyira fontos számára a kritika, hogy mint ugyanazon levélben megvallja, vételéig dolgozni is nehezen tud: „egy két kicsinyke műtől az is visszatartóztatott, mert az *Előbeszéd*ről vártam ítéletedet. Add azt, édes Palim, mégpedig kímélés nélkül.”⁶⁴

Augusztusban érkezik meg a nagyon várt vélemény, amelyből kiderül, hogy Szemere nemigen tud mit kezdeni a művel. Bizonytalan a „tárgy” értelmezésével. Goethét emlegeti, aki „kárhoztatta” az írói gyarlóságok csúfolását a komédiákban; maga nem tudja eldönteni, „ha azt higgyem-e, a mit ő állít; vagy a mit izlésem éreztet?” Elmarasztalni tehát nem tudja, az pedig, hogy mit éreztet izlése, homályban marad. A várt kritikát azonban, minden bizonytalankodásával együtt sem kerülheti meg. Elemzés, netán a lényeg (az írás-probléma) megértésére vagy sejtésére utaló vélemény helyett inkább a Kölcsey-prózára általában jellemző dicséretekkel teljesíti kötelezettségét: „az elintézés és a kivitel passzendek, s hogy prózád itt épen olyan eleven és praecis, mint a milyen méltóságos és ünnepi a *Töredékek*ben, azt hiszem és vallom.”⁶⁵ Kölcseyt némiképp megnyugtatja a válasz. „Az, amit *Előbeszéd*emre írsz, megvígasztalt. Ha az elintézés, a kivitel és stílus helybenhagyást érdemlenek: szentül van dolgunk.”⁶⁶ Ami összességében azt jelentheti számára, hogy sokrétegű „iróniás darabjában” mégis sikerült elfogadható műegység-

⁶¹ KFÖM, III, 276. Az Élet és Literatúrában Szemere minden közölt művet recenzeáltatni akart; Kölcsey csak a jelentősebbeket, s ezt Szemere elfogadta. KFÖM, III, 288–290; SZEMERE, III, 210, 219.

⁶² KFÖM, III, 507, 508.

⁶³ SZEMERE, III, 211.

⁶⁴ KFÖM, III, 298–299. Lehetséges, hogy nem kapta meg Szemere levelét a művek cenzuráztatásáról, de érintettsége tényén ez nem változtat.

⁶⁵ SZEMERE, III, 214–215.

⁶⁶ KFÖM, III, 304.

get teremtenie, hogy közölhető szinten van, s vállalhatja alkotásai sorában. A „tárgy” valamivel értőbb megközelítéséről csak jó másfél év múlva kap visszajelzést. Szemere bevallott pénzkeresés indíttatására összeszedte kiadásra a „nagy kiterjedésű publikumnak való” írásait, ehhez kéri el barátja előbeszédét. Ezt írja: „Mindenféle tárgyi észrevételeket, à la Fáy András; aphorizmokat firkantottam öszve; s ezeknek elébe a te *Előbeszéd* excellenter illenék.”⁶⁷ Tegyük fel, Szemere ekkor már felfogta, hogy az elkért műben az írás problematikájáról van szó s arról is, hogy mi, jelen esetben miféle egyveleg kelendő a publikumnál, s mivel ezt kiszolgálja, talán némi önkritika, önironia vállalásával tenné kötetébe az előszót. Kölcsey örömmel engedi át „ezt a bohóságot, mely fényt sem én reám nem vont volna, sem te reád nem vonand.”⁶⁸ Szemere értésének határaitól tanúskodik az a nyilatkozata, amelyben végül mégis lemond a mű átvételéről. A kötet ugyan nem jelent meg, s nem tudjuk, milyen írásokat tartalmazott volna. Szvorényi közöl egy „költői tervezetet” 1827-ből, a hat, valóban „aforizmoknak” tartható, tanulságokkal záródó vers talán a kiadandó könyv egyik részlete lehet.⁶⁹ Ám akármi lett volna még a könyvben, Szemere művei értelmezéseként, írói önbemutatóként nem vállalja barátja írását. Mint kitűnik, éppen a lényegét közvetítő ironia idegen számára: „Későbbi vizsgálatom után nem lehet hasznát vennem: a satyrico-humoristicus tonus nem hangzik helyesen öszve az én egészemmel.”⁷⁰ Feltűnően nem akar emlékezni arra, hogy Kölcsey a mű elküldésekor, jelzett átdolgozásában kiemelten fontosnak tartotta, hogy „ne humoristicus, de ironiás darab legyen, s valóságos szatíra”.⁷¹ Kölcsey számára hangsúlyosan fontos volt az *Előbeszéd*ben a humor és ironia karakterisztikus különbözősége – elméleti alapjait idézett, a komikumról írott tanulmányában elemezte. „Az ironia tréfájában komolyság van, szelíd ugyan, de minden szentimentalizmus nélkül. Ellenben a humor mindég szentimentalizmust teszen fel.” Mint írja, stílusuk „egyformának látszik”, az eltérés azonban világosan észlelhető: a humor „éle nem oly nyilván sebesítő”, s ami a leglényegesebb eltérés, más „a mívnek belső szelleme”.⁷² Szemere mentségére feltehetjük ugyan, hogy az említett „satyrico” színezetben mégiscsak értett valamit Kölcsey ironizáló szándékából, ám az szerinte pusztán a „tonus” jellemzője, s éppen nem a „mívnek belső szelleme”.

Mások véleményében szintén a humor és ironia keverése, bizonytalan felfogása észlelhető. Stettner azt dicséri a műben, hogy „nem humor nélkül van írva”; német kritikusa az Élet és Literaturáról írott bírálatban azt értékeli, hogy a szerző bírál, csiszol, de csak tisztító szándékkal („sie kratzt mitunter, jedoch nur blutreinigend”), azaz kíméletesen, amely inkább a humoros megformálás sajátossága; Toldy ugyan szatírai előbeszédként említi, de minősítésében nem ezen van a hangsúly: a műben „annyi a humor, mint a ta-

⁶⁷ SZEMERE, III, 222.

⁶⁸ KFÖM, III, 312.

⁶⁹ A versek címe: *Észak vagy dél; Város vagy falu; Szegény vagy dús; Halvány, piros; Öreg vagy ifjú; Álom, halál.* Ízelítőül az első két vers záradéka, tanulsága: „Észak vagy dél, – Csak a nap legyen hév.” „Város vagy falu! A külvilág bohóság.” SZEMERE, I, 286–287.

⁷⁰ SZEMERE, III, 223–224.

⁷¹ KFÖM, III, 291.

⁷² *A leányörzö: A komikumról* = KFÖM, I, 612. Z. KOVÁCS, i. m., 7–8.

núság, s az egésznek tónusába kedves különféleséget hoz”; Balogh Sámuel 1846-ban is azt írja, hogy az *Előbeszéd* a „legmulattatóbb humorral”, elmésséggel elegyített „dús tartalommal jeleli ki magát”.⁷³ A „tanúság”, a „dús tartalom” elemzésére avagy csak rövid megvilágítására azonban senki nem vállalkozott. Ironiája, alkotói magatartása nemértésének okairól Dávidházi Péter meggyőző magyarázatot ad a *Vanitatum vanitas* fogadtatásáról szóló tanulmányában. A vers bemutatása után azonnal felcsapott a vita; Toldy és Bajza polémiájának egyik fő kérdése éppen az volt, hogy vajon az író keserősége, ironikus, szkeptikus tanúsága komolyan vehető-e vagy csak pillanatnyi elborulás-ként. Az ironia értésére figyelve szembevetendő, hogy Bajza épp az ebből fakadó túlzásokat, szélsőséges minősítéseket hagyná el a versből, triviálisnak, disszonánsnak ítéli, kiszakítva a mű „belső szelleméből”. Későbbi bírálói és mentetői egyaránt elhatárolódnak a szkeptikus-ironikus magatartásból fakadó kételytől, bizonytalanságtól, a tanúság nyitott értelmezésétől. Dávidházi Péter tanulmánya világítja meg e nézőpont alapját: a „derülátó és magabiztos ismeretelméleti objektivizmus” jegyében az erősen normatív alapú kritikákban (különösen 1849 után) a költőtől „felemelést”, „kiengesztelődést” várnak. Kölcsey „keserű humorában” legfeljebb a felülemelkedés, a megnyugvás keresését látja Gyulai.⁷⁴ Toldy is csak évtizedekkel később értékeli a mű „finom ironiáját”; elemzés, értelmezés ezúttal sincs, de fontosnak tartja a „finom” árnyalat jelzését.⁷⁵ Talán a *Nagyidai cigányokat* író Arany értette meg leginkább „rejtett ironiáját”; hasonló kedélyállapotban „lelki flastromot” lelt benne, írja röviden egy levelében.⁷⁶

A Kölcsey által még ismert fogadtatás bőségesen meggyőzhetette mindkét műve korlátozott értéséről, s meggyőzhetette főként arról, hogy az ironikus, a többértelmű és nyitott alkotásmód nem talál igazán értő befogadásra. E tapasztalat nyilván belejátszott abba az elbizonytalanodásba, tehetetlenség-érzésbe, amely 1825-ben ismét elfogta.⁷⁷ Kedvetlenségről, „hidegen komorra” vált lelkiállapotáról vall Szemerének, „sötétén bús lánggal” égő kebeléről beszél, s még 1827-ben is alkotói benualtságról panaszkodik.⁷⁸ Amely nyilván időleges állapot, s az önmagával, kételyeivel, tapasztalataival való szüntelen küzdelemben időről időre szükségszerűen fellépő elborulást jelenti, hiszen, mint láttuk, közben fontos művek születtek (az említettekén kívül a *Nemzeti hagyományok*, a Körner-tanulmány, *A leányőrző*, s több fontos vers). Az ironikus alkotásmód befogadását illetően azonban világossá válhatott előtte, hogy olvasóitól legfeljebb a felületi sajátságok felületes értékelését kaphatta meg; esetleg egy-egy jelenség csúfolását regisztrálták elismerően. Vagy ahogy maga írta, nálunk „az ironia mindig csak szó szerint értetik, s így egész hatását az olvasóra nézve elveszti”. Az „egész” – mindaz tehát, amit szkeptikus, ironikus többértelműséggel kifejtett versében az ismeretek, az értékek bizonytalanságáról; az

⁷³ A véleményeket idézi Gyapay a készülő kritikai kiadás kéziratában.

⁷⁴ DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 150–160, 163–164. Bajza kihagyásairól, a vers átírásáról BORBÉLY, *i. m.*, 44–48.

⁷⁵ TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története: A legrégebbi időktől a jelen korig, 1864–1865*, Bp., 1987, 217.

⁷⁶ DÁVIDHÁZI, *i. m.*, 161–162.

⁷⁷ KFÖM, III, 310–327.

⁷⁸ KFÖM, III, 439.

*Előbeszéd*ben az írás, az írói magatartás, a publikum problémáiról, a továbbgondoló befogadás óhajáról – felfoghatatlan maradt: „hidd el nekem, iróniát a mi publikumunk nem ért”, írja keserű summázként ugyanebben a levélben. S bár itt konkrét írásról (Szemere Conversations Lexicon-perről készülő kritikájáról beszél), tétele általános érvényességgel szól, s mint ilyen, érvényes 1823-ban írott művei fogadtatására, értésére is.

Összegezőként az *Előbeszéd* tanulságainak két körét regisztrálhatjuk. Az egyik konkrétabb: művei sorrendjében a párhuzamosan írott *Vanitatum vanitas* problémaköréhez kapcsolható. Mindkét műben azonos a szkepszis, az irónia, de az *Előbeszéd*ben a „valóságos szatíra” kötetlen, prózai formájában, műfajában tollhegyre tűzhetette az irodalmi élet, az írói lét konkrét tapasztalatait, személyes utalásokat; megengedhetett itt olyan vallomások megnyilatkozásokat, amelyek a szigorúan felépített, a filozófiai általánosítás szintjén megformált versbe semmiképp nem illettek. A nyitottság, a többértelműség a prózai műben változatos diskurzusokban, a teljes lezáratlanságban mutatkozik meg; a versben a példatár minden elemében, sorozatában, az erőteljes summázat többféle értelmezhetőségében foglaltatik. Úgy is mondhatjuk, hogy az *Előbeszéd*ben kiírta magából mindazt a kisszerű tapasztalatot, élményt, amely filozófiai kételyeit, az írás, az írói lét világát körülvette. S ez már a tanulság másik, általánosabb körét világítja meg. 1823-ban, a nagy elszánás évében a felmérés, a problémákkal való szembenézés egész literátori pályájára szól. A kételyek, a leverő tapasztalatok mellett a személyi adottságok, nézetek számbavétele, a tárgy-, műfaj-, hang-keresés, a szükségszerű irónia lehetősége, művé formálása, befogadhatósága, kérdőjelei; a bizonytalanságban, a lezáratlanságban az irodalom létmódjának tisztázása; a publikum szintje, lehetséges alakíthatósága mérleget merült fel. S mindez végül is írói léte, egész írói pályája alapozásához tartozik – *Előbeszéd* egy literátor-hivatáshoz.